

УДК 821.131.1.09:929

DOI: 10.24919/2522-4557.2017.40.116655

Мар'яна МАРКОВА

orcid.org/0000-0002-3161-5476

ПЕТРАРКІЗМ: ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ ТА ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ

У статті розглянуто різноманітні підходи до тлумачення петрарківського дискурсу у європейських літературах, а також простежено історію вивчення петрарківської ліричної течії в західному, радянському та пострадянському літературознавстві. На основі проведеного аналізу історіографії проблеми зроблено спробу вивести компромісну дефініцію петраркізму.

Ключові слова: «*Canzoniere*», літературна традиція, наслідування, петраркізм, Ф. Петрарка.

Марьяна МАРКОВА

ПЕТРАРКИЗМ: ПРОБЛЕМА ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ

В статье рассмотрены различные подходы к толкованию дискурса петраркизма в европейских литературах, а также история его изучения в западном, советском и постсоветском литературоведении. На основе проведенного анализа историографии петраркизма делается попытка вывести его компромиссную дефиницию.

Ключевые слова: «*Canzoniere*», литературная традиция, подражание, петраркизм, Ф. Петрарка.

Постановка проблеми. Літературний феномен петраркізму належить до поля тих питань сучасної світової науки, які перебувають у центрі постійних дискусій і є завжди актуальними. Наша розвідка є комплексною і торкається проблем смислового наповнення літературознавчого поняття «петраркізм», історії виникнення петраркізму та оформлення його основних ідейно-художніх характеристик, а також історіографії петрарківського дискурсу.

Вживання самого терміну «петраркізм» у значенні копіювання художніх особливостей творчості Ф. Петрарки вперше письмово зафіксовано у діалозі Н. Франко під назвою «Il Petrarchista» («Петраркіст»), опублікованому 1539 р. у Венеції. Проте важливо наголосити на тому, що Н. Франко не був його автором – він лише, так би мовити, «узаконив» слово та поняття, які вже багато років до того вживалися італійцями, адже, як відомо, масові наслідування

Ф. Петрарки у формі використання окремих образів, мотивів чи навіть цілих фраз його текстів почалися ще за життя поета.

Першими італійськими петраркістами традиційно вважаються Дж. Конті (бл. 1390 – 1449) та А. Галлі (бл. 1395 – бл. 1459). На ранніх етапах італійський петраркізм мав здебільшого стихійний характер. Ситуація кардинально змінилася після виходу у світ трактату П. Бембо «Роздуми у прозі про народну мову» (1525), у якому автор запропонував глибоке теоретичне обґрунтування петраркізму. Насамперед, на основі неоплатонічної філософії П. Бембо окреслює коло ідей, які є визначальними для змісту петрарківських текстів: кохання породжується жагою краси; краса має божественне походження і є єдністю душевної й тілесної досконалості; краса тіла пізнається через зір, краса душі – через слух; мова – це вираз душі; через споглядання земної краси можна прозріти красу небесну, а через чуттєве кохання – піднятися до духовної любові та возз'єднатися з Богом. Далі, на основі поезії Ф. Петрарки П. Бембо розробляє вчення про високий стиль, включаючи у нього, окрім загальних роздумів теоретичного та філософського характеру, практичні зауваги стосовно стилістики і граматики поетичного тексту, закріплюючи тим самим і мовну норму петраркізму. В результаті – у трактаті «Роздуми у прозі про народну мову» вперше за довгу історію традиції наслідування Ф. Петрарки принципи його поезики постали виокремленими із самих поетичних текстів та логічно узагальненими. Завдяки П. Бембо в Італії кін. XV ст. орієнтація на поезію Ф. Петрарки оформлюється у цілеспрямований рух із конкретними естетичними цілями та чітко окресленими правилами, а вже XVI ст. можна, без перебільшення, назвати століттям петраркізму в італійській літературі, яке подарувало світові таких талановитих поетів, як Джованні Делла Каза, Вероніка Гамбара, Гаспара Стампа. Виходячи за межі Італії, у 20-х рр. цього ж століття петраркізм у Європі переростає із предмета захоплення окремих поетів у повноцінну літературну традицію.

Аналіз досліджень. Виникнувши й набувши найзначнішого розмаху на батьківщині Ф. Петрарки, петраркізм там же зазнав і найбільш глибокого та різнобічного наукового осмислення, проте, як цілком слушно зазначає російська дослідниця італійської ренесансної словесності Т. Якушкіна, «за більш ніж столітню історію інтенсивного вивчення петраркізму накопичилася немала кількість його визначень. Однак вони часом настільки суперечливі, що радше створюють додаткові труднощі, ніж допомагають у вивченні проблеми» [15, 105]. У такому контексті потреба компромісного погляду на сутність петраркізму, який би враховував найвагоміші здобутки літературознавців у царині його вивчення та долав основну масу суперечливих моментів, видається дуже нагальною.

Мета статті – прослідкувати еволюцію наукових поглядів на літературно-естетичне явище петраркізму та на основі проведеного аналізу дійти певного «спільного знаменника» у його тлумаченні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження петраркізму в Італії почалося орієнтовно у сер. XIX ст. У цей час пишуть і говорять про петраркістів головню романтики і головню із негативним відтінком. У період романтичного національного піднесення у країні на перший план висуваються величини світового масштабу – Данте, Т. Тассо, Л. Ариосто, а на їхньому фоні діяльність послідовників Ф. Петрарки виглядає як відверто епігонська, хоча при цьому і констатується надзвичайна популярність петрарківських текстів у XVI ст.

Першим, хто спробував пояснити цю популярність, був А. Граф (кін. XIX ст.), котрий висловив революційну, як на свій час, думку про те, що у контексті петраркізму наслідування, очевидно, не варто розглядати як недолік, оскільки сама епоха Відродження за своїми естетичними установками була зорієнтована на наслідування античних зразків. Одначе далі констатації цього факту дослідник, на жаль, не просунувся. Роботи А. Графа, у яких йому вдалося зібрати величезну кількість імен і фактів, що мають стосунок до італійського петраркізму, і у яких він виводиться за межі власне літератури та показується як складний культурний феномен, що проявився також у музиці, живописі і навіть повсякденному житті, на багато років визначили підхід дослідників до проблеми. Найбільшим досягненням дослідника було те, що він, хоча й не цілком, та все ж реабілітував послідовників Ф. Петрарки, визнавав за кожною із цих літературних постатей риси творчої індивідуальності.

Початок XX ст. нічого принципово нового у вивчення петраркізму в Італії не приніс. Кращі з праць цього часу або притримуються позицій романтичних критиків, або ж розглядають петраркізм як одну із не надто серйозних форм придворного дозвілля. Певний «зсув» починає відбуватися лише на межі 1920 – 1930 рр. у розвідках Г. Тоффаніна, котрий інтерпретував творчість П. Бембо і його колег як результат кризових явищ італійського гуманізму пер. пол. XVI ст.

Натомість у довоєнний період на чільне місце серед італійських критиків висувається Б. Кроче. В історіографію петраркізму він увійшов як автор двох вагомих робіт: монографії «Поезія народу і поезія мистецтва» та статті «Теорія ліричної поезії в поетиці Чинквеченто». Погляд на аналізоване питання крізь призму концепції двох полюсів поезії – народної (простодушна, здорово-мисляча) та мистецької (продукт інтелекту і кропіткого опрацювання) – приводить дослідника до думки, що петраркізм є типовим зразком мистецької поезії, а пошук ідеальної любові, що спричиняв звернення і повернення до Ф. Петрарки, відповідав глибинним внутрішнім потребам митців-петраркістів. У своїх працях Б. Кроче запропонував осмислювати петраркізм як історичне явище, перейти від оцінок, висловлених із позицій сучасності, до розуміння своєрідності епохи, в якій він виник.

Глибокодумні розвідки Б. Кроче, у яких петрарківський дискурс органічно вписувався в авторську концепцію розвитку ліричної поезії в Італії, особливо різко контрастували із тими сучасними дослідникові працями, які

все ще наголошували на вторинності художнього продукту петраркістів (напр., роботи Л. Ольшкі). Власне кажучи, саме дебати довкола теорії і практики художнього наслідування завжди стояли на перешкоді визнання петраркізму за конкретно-історичне явище. Тому, починаючи із 1930-х рр., коли принцип наслідування висувається в центр уваги західноєвропейської наукової думки й у світ виходять дослідження Е. Каррари, Г. Гмеліна, К. Діонізотті, присвячені цій проблемі, сумнівів у необхідності переглянути упереджене ставлення літературознавчої науки до петраркістів не залишається. Як наслідок – італійські знавці літератури повоєнного періоду вже називають петраркізм значним літературним рухом, йому присвячується все більше і більше науково-критичних робіт.

У 1950 – 1960 рр. кількісне зростання досліджень приводить до якісного переосмислення поняття петраркізму. Провідна роль у цьому процесі належала діяльності Л. Балдаччі. Побудувавши вивчення творчості Ф. Петрарки на аналізі коментарів до «Книги пісень», автор стверджував, що у XVI ст. цю збірку інтерпретували або у біографічному і любовно-пригодницькому руслі, або як «науку кохання», що розглядалася з точки зору тих психологічних ситуацій, які містив у собі поетичний текст. Це дозволило Л. Балдаччі дійти принципового висновку про те, що петраркізм запозичував у Ф. Петрарки не лише форму, але й зміст – психологічне наповнення цієї форми.

Починаючи із сер. XX ст., коло проблем, пов'язаних із творчістю послідовників Ф. Петрарки, суттєво розширюється. Так, зокрема, предметом глибокого дослідження стає зв'язок петрарківської поезії з філософією неоплатонізму (К. Діонізотті, М. Марті), соціальними і політичними змінами у структурі італійського суспільства (К. Діонізотті, Г. Ферроні), лінгвістичними дискусіями (М. Поззі, П. Саббатіно, П. Тровато), художніми стилями доби: маньєризмом (А. Квондам, Р. Скривано, Е. Таддео), бароко (С. Баттаглія), класицизмом (Е. Бонора, Г. Маззакураті, П. Флориані); не послаблюється зацікавлення і проблемою наслідування (Д. Делла Терза, Г. Сантангело, Ф. Уліві).

Новий етап у розумінні феномена петраркізму на його батьківщині починається приблизно у сер. 1970-рр. Він був викликаний до життя інтересом до стилістики цього літературного руху і співпав із осмисленням у європейській науці специфіки літературних топосів і кліше. Пріоритетне значення серед досліджень цього типу належить працям Д. Поцці.

Своєрідним підсумком і однозначно найсуттєвішим зверненням італійських дослідників творчості петраркістів у минулому столітті був остаточний висновок про те, що орієнтація на наслідування у мистецтві далеко не завжди є ознакою його недосконалості. Для епохи Ренесансу наслідування було фундаментальним принципом культури як такої, а не самого лише петраркізму, який аж ніяк не був позбавлений творчого начала. Інша річ, що проявлялося це начало трохи по-іншому, ніж у новий час, і полягало не в авторській неповторності, а у можливості на різний манер варіювати загальноновизнаний зразок [14, 6 – 19].

Наприкінці ХХ ст. все більшої ваги в італійському вивченні петраркізму набуває теза про те, що він формується на перетині багатьох культурних процесів, а відтак мусить бути проінтерпретований не лише методами літературознавчого аналізу. Наука про літературу відходить на задній план під тиском інших наукових дисциплін. Яскравий приклад цього процесу – праці А. Квондама, котрий розглядав творчість петраркістів у контексті становлення книгодрукування в Італії. Сучасне італійське літературознавство здебільшого вивчає тексти послідовників Ф. Петрарки із позицій гендеру та за допомогою соціологічних підходів.

Перейдемо за межі Італії. Найперше зазначимо, що петраркізм, як відомо, будучи європейським літературним феноменом, мав яскраво виражений амбівалентний характер. З одного боку, це явище, безсумнівно, наднаціонального масштабу, що характеризується набором ознак, загальним для всіх літератур, де воно мало місце, і багато в чому саме на підставі цих обов'язкових елементів і можна говорити про присутність петраркізму в тій чи іншій національній словесності. З іншого ж боку, національні прояви петраркізму дуже різняться між собою, мають у кожній країні власну періодизацію і етапи розвитку, в них на лідируючі позиції висуваються різні концепції петраркізму, по-різному реалізуються його риторика, поетика й ідеологія. Тому доводиться говорити про петраркізм і як про єдине ціле, загальну систему норм, і як про сукупність окремих національних проявів. Виходячи з цього, для дослідників петрарківського дискурсу поза межами Італії набагато важливішими видавалися і видаються його відповідні національні варіанти. Із тих же праць, у яких творчість послідовників Ф. Петрарки хоча б епізодично розглядається як загальноєвропейський рух, можна виділити розвідки Г. Брадена, Е. Вілкінза, Г. Воллера, Ф. Майда, І. Риклефса, Л. Форстера.

Так, Г. Браден визначає петраркізм як «інтернаціональне явище імітації, реакції і впливу взагалі» [16, 63] і зазначає, що «історія наслідування Петрарки в ліричній поезії та інших видах художньої літератури не має кінця. Це наслідування ніколи не припинялося. <...> Однак основний етап посмертного життя Петрарки обов'язково пов'язується з Ренесансом в Західній Європі» [16, 129].

Г. Воллер вирізняє петраркізм за допомогою трьох характеристик: 1) адаптивність – певна прихована здатність, такий внутрішній устрій текстів Ф. Петрарки, який спричинив величезну кількість перекладів і наслідувань; 2) особлива риторичність тексту, що слугує не тільки для вираження нерозділеного любовного переживання, але й забезпечує т. зв. «поле контролю та домінування». Така позиція, за Г. Воллером, є втіленням смислової антитези: страждаючий закоханий лише з одного боку приносить себе в жертву жінці, з іншого ж – його зусилля спрямовані на контроль будь-яких дій коханої, і в любовній грі герой прагне домінування; 3) третя характеристика, в якій Г. Воллер поділяє думку Л. Форстера, – це безмежна мінливість любовного «Я», настільки інтенсивна, що ставить саму його ідентичність під сумнів [див.: 19].

Л. Форстер досліджує петраркізм із точки зору проблем стилю. Йому належить одна з найвідоміших і найбільш цитованих дослідниками характеристик стилю петрарківської поезії, згідно з якою в її основі – конфлікт, виражений балансом протилежностей. Самою суттю петраркізму, на думку дослідника, є ретельна розробка і застосування прийому антитези [див.: 17]. На мовному рівні розглядає явище петраркізму і Н. Риклефс, визначаючи його як «тематично й іконографічно стандартизований набір метафорики (образні уявлення в руслі мотивів війни, облоги, полювання, морської подорожі), кончетті, уособлень, алегорій» [18, 310]. Близькими до поглядів Н. Риклефса є твердження Ф. Майда, котрий дефінітивними ознаками петраркізму вважає «стереотипні ситуації кохання-страждання з їх антитезами і оксюморонами, уявлення про кохання як герць-боротьбу, полум'я, життя і смерть» [21, 28].

Значний вклад у справу вивчення творчості петраркістів зроблено Е. Вілкінзом. Розуміючи під петраркізмом «творчу активність у літературі, мистецтві і музиці, що виникла під прямим і непрямим впливом творів Петрарки» [20, 327], американський дослідник першим у світовому літературознавстві вказав на необхідність виділення кількох джерел цього впливу. Насамперед, це латиномовні праці італійського гуманіста. Величезний латинський спадок Ф. Петрарки вражає жанровим і тематичним багатством – тут і листи, і трактати, і діалоги, інвективи, біографії, історичні твори, еклоги, епічна поема та багато іншого, де висвітлюються проблеми філософії, моралі, літератури, історії, а також історія життя і кохання автора. В XIV – на поч. XV ст. вони активно використовуються гуманістами: твори із автобіографічними елементами слугували для створення біографій митця, «Африка» і «Буколічна пісня» – для поки ще слабких спроб поетичного наслідування. Другим джерелом стала алегорична поема «Тріумфи», яка викликала активні наслідування до др. пол. XV ст., а третім, звісно ж, – «Книга пісень», наслідування якій в Італії розпочалося у др. пол. XIV ст., у XIV ст. воно стає все динамічнішим і набуває ознак традиції, а у XVI ст. вже із безпрецедентним розмахом поширюється Європою.

Звернімося до вітчизняного вивчення творчості послідовників Ф. Петрарки. У радянському та ранньому пострадянському російському літературознавстві висловлювань із цього приводу дуже небагато. Окремі згадки про петраркізм можна віднайти здебільшого в підручниках з історії національних літератур (в основному італійської, іспанської, французької, рідше – англійської та німецької), при цьому вони дуже часто не позбавлені ідеологічного забарвлення. Так, наголошуючи на книжному характері, мовному пуризмі та формалізмі петрарківських текстів, багато радянських дослідників, як, наприклад, С. Мокульський, роблять висновок про аристократичну обмеженість цього літературного руху, втілення у ньому процесу деградації гуманістичних ідеалів XVI ст. [див.: 8]. Стверджується також, що «пуристське і академічне наслідування Петрарки у середині XVI ст. було не менш безперспективним, ніж рабське повторення формальних прийомів Боккаччо» [6, 123]. Хоча, поряд із

цим, трапляються і виваженіші оцінки, як, для прикладу, у науковій праці Ю. Віппера, присвяченій діяльності поетів «Плеяди». Дослідник пропонує таке визначення петраркізму: «Петраркізм був тим напрямком у поезії, який художньо найбільш повно втілює неоплатонічну теорію кохання і, разом із тим, давав можливість втілити прагнення до «височини» почуттів у форми, близькі до смаків аристократичного середовища» [3, 154]. А також підкреслює, що у любовній ліриці Ф. Петрарки захоплює своєю ширістю і безпосередністю поетичне почуття й інтелектуальне начало, що виражається не тільки в проникливості самоаналізу, але і в глибоко усвідомленому, віртуозному й цілеспрямованому застосуванні найрізноманітніших ресурсів поетичної техніки, перебували в гармонійній рівновазі. Саме цього, на думку вченого, бракувало більшості послідовників великого поета.

Побіжно національні варіанти петраркізму аналізуються у словниковому гаслі Н. Єліної, написаному для «Короткої літературної енциклопедії». Саме поняття петраркізму окреслюється тут дуже лаконічно – як «напрямок в поезії епохи Відродження, зорієнтований на лірику Ф. Петрарки» [5, 720], проте далі подається кілька важливих для його розуміння тез: «Петраркізм частково пов'язаний із зверненням до ідеалістичної філософії платонізму як спробою зняти суперечність між стихійно матеріалістичним духом Ренесансу і спіритуалізмом середньовічного християнства. Звідси потрактування оспіваного Петраркою піднесеного почуття до жінки як нечуттєвої платонічної любові. Крім цього, вивчення античності мало наслідком естетику, головна вимога якої – ідеальна форма, що відтворює нормативний зразок. Таким досконалим зразком уважали поезію Петрарки, що вирізнялася вишуканістю і витонченим благородством мови» [5, 720].

У контексті радянських досліджень, пов'язаних із проблемами петраркізму, не можна не згадати фундаментальну монографію Р. Хлодовського про Ф. Петрарку. Щоправда, у ній автор не пропонує якихось конкретних дефініцій цього явища, проте зазначає, що «в XVI столітті через школу петраркізму пройшли всі великі лірики Франції, Англії, Іспанії, Португалії, а також країн слов'янського світу» [11, 168].

Із сучасних російських досліджень аналізованої нами проблеми слід відзначити монографію Д. Соколова «Текст. Епоха. Інтерпретація. «Пісні і сонети» Річарда Тоттела і англійська поезія Відродження», написану на основі його кандидатської дисертації [10], де літературознавець розглянув функціонування петраркізму в рамках т. зв. «Тоттелівського збірника». І хоча таке обмеження матеріалу дозволило авторові говорити лише про першу його хвилю в Англії, свідомо залишаючи пласт 1590-х рр. – період основного сплеску англійського петраркізму – поза межами вивчення, тим не менше, «Тоттелівський збірник» відображає дуже важливий етап у розвитку англійського петраркізму, на якому відбувалося накопичення нових для літератури поетичних прийомів, топіки і риторики, тому дослідження Д. Соколова має значну наукову цінність. Торкаючись проблеми термінології, Д. Соколов зазначає, що

«на сьогоднішній день у літературознавчій науці існують різні розуміння терміна «петраркізм». У широкому сенсі це наслідування як латинських, так і італійських творів Франческо Петрарки, необмежене ні часом, ні простором. У такому тлумаченні петраркізм властивий, тією чи іншою мірою, практично будь-якій культурній системі. У вузькому (і більш уживаному) сенсі під «петраркізмом» розуміється певний принцип створення любовної поезії під прямим чи опосередкованим впливом ліричної спадщини Ф. Петрарки (а також деяких інших поетів італійського Відродження) в Європі XV – XVII ст. У першу чергу мається на увазі «Книга пісень», а також частково «Тріумфи» [10, 78 – 79]. Сам автор визначає петраркізм як «сукупність певних конвенцій любовної ліричної поезії, що регулюють її форму і зміст, сприйнятих з італійської культури» [10, 79]. Погоджуючись із цим твердженням у цілому, зазначимо, однак, що воно є аж надто узагальненим, тим більше, що далі у тексті дослідник не розтлумачує, які саме «конвенції любовної ліричної поезії» він має на увазі.

На необхідності вживання терміну «петраркізм» у широкому і вузькому сенсах наголошує і вже згадувана нами Т. Якушкіна, проте звертає увагу на той факт, що для італійської літератури таке розрізнення має зовсім інший зміст, ніж для неіталійських. В Італії петраркізм оформлюється під впливом майже виключно «Книги пісень». Наслідування латинських текстів Ф. Петрарки на цей процес помітно не вплинули, саме тому сучасні історії італійської літератури під петраркізмом «у широкому значенні розуміють всю історію наслідування «Canzoniere» від часів Петрарки і до кінця XVI ст., у вузькому – дотримання норми Бембо протягом XVI ст.» [15, 107]. Загалом же, робота Т. Якушкіної про італійський петраркізм [14] є, на наш погляд, найбільш ґрунтовним дослідженням цієї проблеми на всьому пострадянському літературознавчому просторі. У ній авторка не лише виділяє та дуже детально і глибоко аналізує основні змістовні і формальні характеристики петрарківських текстів (особливий тип ліричного героя; образні риси жінки, у яку він закоханий; образ-домінанта жіночого портрету; втілення в образах ліричного героя та його донни уявлень епохи про людський ідеал; типова сюжетно-композиційна побудова історії кохання; своєрідний петрарківський хронотоп тощо), але й прослідковує процес перетворення ліричної петрарківської традиції у творчості П. Бембо та його послідовників на канон. Визначаючи петраркізм як «літературний рух, пов'язаний зі зверненням до ідеалістичної філософії платонізму і спробою створити ідеальну мову поезії на основі творчості Петрарки» [14, 22], Т. Якушкіна доповнює своє визначення тезою про те, що його найбільш характерною рисою є «поєднання літературно-естетичного аспекту наслідування Петрарки із психолого-поведінковим [14, 22]. Відтак останній, надзвичайно цікавий, розділ її монографії присвячений проявам петраркізму у стилі життя й поведінки послідовників Ф. Петрарки.

Завершуючи огляд вивчення петраркізму в Росії, згадаємо також про дослідження І. Шайтанова. У працях цього автора петраркізм, щоправда,

зводиться до проблеми розвитку сонетного жанру в європейській (у першу чергу – англійській) ліриці доби Відродження, проте в них трапляються надзвичайно цінні для літературознавчої науки думки, як, наприклад, та, що саме петраркізм можна вважати точкою відліку, з якої варто починати порівняльне вивчення європейських літератур. Учений пише: «У компаративістиці, особливо на ранньому її етапі, сперечалися про те, які епохи найбільше відкриті для порівняльного вивчення. Німецькі філологи віддавали перевагу раннім – від міфа до епосу. Французи – Абель Франсуа Вільмень (1830) і Жан-Жак Ампер (1841) – починали із Середніх віків, коли європейський світ був культурно єдиним. Але логічніше почати з того (моменту – М. М.), коли з'являється нова єдність, вже тоді названа світовою літературою, що складається через взаємодію національних літератур. Петраркізм – один із перших значних проявів цієї єдності» [12, 134].

Скажемо кілька слів і про українське літературознавство. Тут у науковому освоєнні петрарківського дискурсу здобутків, на жаль, практично немає. Назвемо у цьому контексті хіба що кілька невеличких статей А. Боковець (присвячена проблемі петраркізму у творчості В. Шекспіра), О. Дакаленко (про т. зв. «бароковий» петраркізм німецького поета Георга Родольфа Векерліна), Т. Луки (стосується особливостей поезії петраркістів Дубровника) [1; 4; 7], дисертаційне дослідження Г. Юзьків про риси петраркізму в українській любовній ліриці [13], а також гасло П. Рихла у довідковому виданні «Лексикон загального та порівняльного літературознавства» [9]. На останньому варто зупинитися детальніше, оскільки, на нашу думку, воно є доволі вдалим.

П. Рихло окреслює петраркізм як «поетичну манеру (стильову форму, літературну течію) західноєвропейської любовної лірики доби Відродження, біля джерел якої стоїть творчість італійського поета Ф. Петрарки» [9, 407]. Далі автор указує, що він орієнтований на відтворення поетичних образів італійського гуманіста та його форм і пов'язаний з ритуальною ідеалізацією коханої жінки з одночасним підкресленням жертвовності почуття, яке невіддільне від страждання. При цьому, на думку літературознавця, петраркізм не ідентифікується загальним впливом Ф. Петрарки, а передбачає свідоме наслідування деяких специфічних складників його поетичної системи – як правило, він підхоплював лише окремі мотиви, образні формули і прийоми або ж запозичував модель ситуації нерозділеного кохання. Основні постулати петраркізму – краса і гармонія, формальна довершеність, бездоганна милозвучність, наснажена образність, головними засобами якої є метафора та антитеза. Тематичний спектр досить обмежений, найчастіші мотиви – зображення тілесної вроди (очі, обличчя, руки, стан), любовні скарги, відчуття непоборності смерті, балансування між земною пристрастю, гедонізмом, стражданням і небесним блаженством, пориви в космічні сфери як форма втечі від любовної влади тощо. Останнє твердження П. Рихла, продовжене у тезі про те, що «після провансальської любовної лірики та німецького міннезангу це (петраркізм – М. М.) була друга еротична система нової європейської поезії» [9, 408], вида-

ється нам дискусійним, оскільки навіть якщо розглядати петраркізм дуже вузько – як наслідування сюжетної лінії «Книги пісень», все одно його зміст не може бути вичерпаний виключно еротичними аспектами, адже, як відомо, «Canzoniere» – різнотематична збірка, де, поряд із любовною проблематикою присутня і філософська, і релігійна, і естетична, і політична, і навіть антиклерикальна.

Проведений огляд вивчення петраркізму в різних країнах ще раз довів, що майже два століття інтенсивних досліджень цього явища не посприяли уніфікації поглядів на нього. Множинність підходів і інтерпретацій призводить до того, що «будь-якому історикові літератури, котрий вибрав петраркізм за предмет свого дослідження, доводиться, по суті справи, заново визначати свою позицію з питань, які вже неодноразово аналізувалися в науці» [14, 20]. Визначимо і свою.

Перш за все, надзвичайно цікавим для нас видається питання про, якщо можна так виразитися, «міру присутності» власне Ф. Петрарки у тому, що ми традиційно розуміємо під петраркізмом. Адже давно відомо, що італійський поет скоріше узагальнив принципи поезики попередників, аніж створив власні. На сьогодні існує достатня кількість праць, які прослідковують переломлення у творчості Ф. Петрарки традицій латинської любовної поезії, насамперед римської елегії (Овідій, Проперцій, Тибулл), лірики провансальських трубадурів, а також італійських стильновістів, Данте, комічно-реалістичної поезії Тоскани. Чому ж тоді, якщо у поета не було практично нічого новаторського, «Книга пісень», що «складала надзвичайно обширний сховок доступної для користування просвітленому розумові XIV ст. поетичної пам'яті <...> стала радше новою і могутньою машиною організації і сортування *membra disjecta* більш ніж тисячолітньої літературної і духовної традиції, генератором текстів, форм і людських, і екзистенціальних положень, дія якого повинна була породити мову (італійську мову аулічної поезії) і літературну течію, що отримує назву петраркізму, і розповсюджується на безліч культур» [2, 61]?

Відповідь на це питання, як нам видається, зумів дати ще у 70-х рр. минулого століття Р. Хлодовський, котрий писав так: «Новим у «Книзі пісень» була не проза побуту, а внутрішній світ поета, сприймання поетом оточуючої дійсності <...>. Ліричне «я» «Книги пісень» це не просто закоханий Петрарка, а визначений суспільний і історичний ідеал, той новий людський ідеал, який Петрарка протиставляв аскетичним ідеалам середньовіччя і який, як уже відзначалося, він намагався втілити не лише у своїй творчості, але і в собі самому, у своїй особистості, у своєму приватному і суспільному житті. Це було «я» «нової людини», свого роду лірична персоніфікація гуманістичного індивідуалізму. «Книга пісень» тому і справила величезний вплив на розвиток ренесансної поезії у всій Європі, що вона володіла глибоким ідейним і у певному сенсі філософським змістом» [11, 158 – 160]. Подібної точки зору дотримуються й італійські дослідники Ф. Петрарки. Так, Л. Руссо стверджу-

вав, що головним героєм петрарківської «Канцоньєре» «є не конкретна жінка і навіть не жінка-богиня, як то Лаура, а радше нове бачення життя» [Цит. за: 11, 168].

Таким чином, головний здобуток Ф. Петрарки й основний фактор виникнення та стрімкого поширення петраркізму вбачається у світоглядних вимірах творів митця, сформованих значною мірою під впливом неоплатонічної філософії, глибоко сприйнятої і творчо переосмисленої у горнилі індивідуальності автора. Але така позиція викликає до життя інше, не менш важливе питання – про хронологічні рамки петраркізму. Бо якщо пов'язувати зміст петрарківських текстів виключно із гуманістичною ідеологією, то чи можна відносити до них ті, які написані набагато пізніше? Очевидно, ні. Адже основною властивістю петрарківського світу є особливий погляд на нього, специфічна його картина. Цей світ структурований згідно із суворою ієрархією: ліричний герой займає найнижчу сходинку, на вершині – Бог, а жінка, будучи живим втіленням божественної ідеї, поставлена у центр цього світу і слугує своєрідним медіатором між героєм та Абсолютом. Рушійною силою і об'єднуючим началом усіх елементів світобудови, основою світоустрою, універсальним зв'язком усіх рівнів буття є кохання. Саме ця світоглядна основа, специфіка осмислення людини і світу в рамках конкретної парадигми може бути запропонована, на наш погляд, за критерій вирізнення петраркізму як цілісного явища, і в такому розумінні він рідко виходить за межі XVI ст. – поч. XVII ст. Інша річ, що окремі його елементи, головню ті, що, згідно з каноном П. Бембо, стосуються мови і стилю, можуть з'являтися і в літературних текстах пізніших епох. У зв'язку з цим вважаємо за необхідність проводити чітке розрізнення між поняттями «петраркізм» та «риси (чи ознаки, елементи) петраркізму».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Як висновок сформулюємо власне визначення петраркізму. На наш погляд, – це течія у європейській поезії, що ґрунтується на художніх текстах Ф. Петрарки, насамперед на його «Книзі пісень», і змістовно визначається втіленням неоплатонічної концепції кохання, а формально – нормативними положеннями трактату П. Бембо «Роздуми у прозі про народну мову». Важливо, що феномен петраркізму обумовлений самою специфікою ренесансної культури, в основі якої – ідея про наслідування як необхідна умова опосередкування індивідуального досвіду, а тому будь-які звинувачення петраркістів в епігонстві, копіюванні та вторинності безпідставні.

Зрозуміло, що наша розвідка аж ніяк не може претендувати на вичерпність. Ми порушили лише ті питання, які постають перед дослідниками петраркізму на перших етапах знайомства з ним. Окремих розвідок потребує poetика петрарківського тексту, його варіативність у різних європейських літературах, проблема антипетраркізму тощо.

Література

1. Боковець А. Сонетарій В. Шекспіра : особливості рецепції петраркізму в контексті англійської ренесансної лірики / А. Боковець // Ренесансні студії. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2010. – Випуск 14–15. – С. 63–72.
2. Браска Ф. Память текстов : соображение по поводу поэтики Петрарки и мотивов Овидия в «Канцоньере» / Ф. Браска // Франческо Петрарка и европейская культура / [отв. ред. Л. Брагина]. – М. : Наука, 2007. – С. 53–68.
3. Виппер Ю. Поэзия Пляеды / Ю. Виппер. – М. : Наука, 1976. – 321 с.
4. Дакаленко О. Ориентир немецкого «барочного петраркизма» Георга Родольфа Векерлина (анализ сонета «Ihr Herz ist Gefroren») / О. Дакаленко // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди. Серія : Літературознавство. – 2011. – Вип. 3 (2). – С. 9–14.
5. Елина Н. Петраркизм / Н. Елина // Краткая литературная энциклопедия / [гл. ред. А. Сурков]. – М. : Советская энциклопедия, 1962 – 1978. – Т. 5. – 1968. – Стлб. 720–721.
6. История всемирной литературы : в 9 т. – Т. 3 / [ред. кол. тома : Н. Балашов (отв. ред.), И. Брагинский, П. Гринцер, Х. Короглы, Д. Лихачёв, Е. Мелетинский, А. Михайлов, В. Никитина, Б. Рифтин]. – М. : Наука, 1985. – 816 с.
7. Лука Т. Особливості поезії дубровницьких петраркістів / Т. Лука // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2012. – Вип. 56. – Ч. 2. – С. 193–199.
8. Мокульский С. Итальянская литература : Возрождение и Просвещение / С. Мокульский. – М. : Высшая школа, 1966. – 249 с.
9. Рихло П. Петраркизм / П. Рихло // Лексикон загального та порівняльного літературознавства / [за ред. д. ф. н. А. Волкова (гол.), к. ф. н. О. Бойченка, к. ф. н. І. Зварича, к. ф. н. Б. Іванюка, к. ф. н. П. Рихла]. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – С. 407–409.
10. Соколов Д. «Песни и сонеты» Р. Тоттела и проблемы английского петраркизма 1530-х – 1580-х годов : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья (литературы народов Европы, Америки и Австралии)» / Д. Соколов. – СПб., 2004. – 272 с.
11. Хлодовский Р. Франческо Петрарка / Р. Хлодовский. – М. : Наука, 1974. – 174 с.
12. Шайтанов И. Петраркизм и антипетраркизм / И. Шайтанов // Шайтанов И. Компаративистика и/или поэтика : Английские сюжеты глазами исторической поэтики / И. Шайтанов. – М. : Российский гуманитарный университет, 2010. – С. 129–145.
13. Юзьків Г. Константа петраркізму в українській любовній ліриці (В. Сосюра, В. Симоненко, М. Вінграновський) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / Г. Юзьків. – К., 2012. – 18 с.
14. Якушкина Т. Итальянский петраркизм XV – XVI веков : Традиция и канон / Т. Якушкина. – СПб. : СПбГУКИ, 2008. – 336 с.
15. Якушкина Т. Проблемы изучения итальянского петраркизма / Т. Якушкина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Общественные и гуманитарные науки. – 2008. – № 11 (75). – С. 103–109.
16. Braden G. Petrarchan Love and the Continental Renaissance / G. Braden. – New Haven (Conn.) : Yale University Press, 1999. – XV, 198 p.
17. Forster L. The Icy Fire, Five Studies in European Petrarchism / L. Forster. – Cambridge : At the University Press, 1969. – 203 p.

18. Ricklefs N. Bildlichkeit / N. Ricklefs // Das Fischer Lexikon Literatur : In 3 Bd. / [hrsg. v. N. Ricklefs]. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1996. – Bd. 1. – S. 260–320.
19. Waller G.F. English Poetry of the Sixteenth Century / G.F. Walter. – London ; New York, 1986. – 315 p.
20. Wilkins E.H. A General Survey of Renaissance Petrarchism / E.H. Wilkins // Comparative Literature. – Eugene : University of Oregon Press, 1950. – Vol. 2. – P. 327–328.
21. Wilpert G. von. Sachwörterbuch der Literatur / G. von Wilpert. – Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, 1989. – 1054 s.

References

1. Bokovets, A. (2010). Sonetarii V. Shekspira: osoblyvosti retseptsii petrarkizmu v konteksti anhliiskoi renesansnoi liryky [W. Shakespeare's Sonnets: Features of the Reception of Petrarchism in the Context of the English Renaissance Lyrics]. *Renesansni studii – Renaissance Studios, 14–15*, 63–72 [in Ukrainian].
2. Braska, F. (2007). Pamiat tekstov: soobrazhenie po povodu poetiki Petrarki i motivov Ovidiia v «Kantconere» [Memory of the Texts: a Consideration of Petrarch's Poetics and Ovid's Motives in «Canzoniere»]. In L. Bragin (Ed.), *Franchesko Petrarka i evropeiskaia kultura – Francesco Petrarch and European Culture* (pp. 53–68). Moskva: Nauka [in Russian].
3. Vipper, Yu. (1976). *Poeziia Pleiady ["Pleiades" Poetry]*. Moskva: Nauka [in Russian].
4. Dakalenko, O. (2011). Orientir nemetskogo «barochnogo petrarkizma» Georga Rodolfa Vekerlina (analiz soneta «Ihr Herz ist Gefroren») [The Landmark of the German «Baroque Petrarchism» by Georg Rodolphe Vekerlin (Analysis of the Sonnet «Ihr Herz ist Gefroren»)]. *Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. H.S. Skovorody. Serii: Literaturознаvstvo – Scientific Notes of Hryhoriy Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Series: Literary Studies, 3 (2)*, 9–14 [in Russian].
5. Elina, N. (1978). Petrarkizm [Petrarchism]. In A. Surkov (Ed.), *Kratkaia literaturnaia entciklopediia – Short Literary Encyclopedia, 5*, 720–721. Moskva: Sovetskaia entciklopediia [in Russian].
6. Balashov, N., Braginskii, I., Grintser, P., Korogly, Kh., Likhachev, D., Meletinskii, E., Mikhailov, A., Nikitina, V., & Riftin, B. (Eds.). (1985). *Istoriia vseмирnoi literatury [History of World Literature]* (Vols. 1–9; Vol. 3). Moskva: Nauka [in Russian].
7. Luka, T. (2012). Osoblyvosti poezii dubrovnitskykh petrarkistiv [Features of the Poetry of Dubrovnik Petrarchists]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filolohichna – Visnyk of Lviv University. Philological Series, 56, 2*, 193–199 [in Ukrainian].
8. Mokulskii, S. (1966). *Italiiskaia literatura: Vozrozhdenie i Prosveshchenie [Italian Literature: Renaissance and Enlightenment]*. Moskva: Vysshiaia shkola [in Russian].
9. Rykhlo, P. (2001). Petrarkizm [Petrarchism]. In A. Volkova, O. Boichenko, I. Zvarych, B. Ivaniuk, P. Rykhlo (Eds.), *Leksykon zahalnoho ta porivniialnoho literaturoznavstva – Lexicon of General and Comparative Literary Criticism* (pp. 407–409). Chernivtsi: Zoloti lytavry [in Ukrainian].
10. Sokolov, D. (2004). «Pesni i sonety» R. Tottela i problemy angliiskogo petrarkizma 1530-kh – 1580-kh godov ["Songs and Sonnets" by R. Tottel and Problems of English Petrarchism in 1530 – 1580]. *Candidate's thesis*. Sankt-Peterburg [in Russian].

11. Khlodovskii, R. (1974). *Franchesko Petrarka [Francesco Petrarch]*. Moskva: Nauka [in Russian].
12. Shaitanov, I. (2010). Petrarkizm i antipetrarkizm [Petrarchism and anti-Petrarchism]. In I. Shaitanov, *Komparativistika i/ili poetika: Angliiskie siuzhety glazami istoricheskoi poetiki – Comparativistics and/or Poetics: English Plots through the Eyes of Historical Poetics* (pp. 129–145). Moskva: Rossiiskii gumanitarnyi universitet [in Russian].
13. Yuzkiv, H. (2012). Konstanta petrarkizmu v ukrainskii liubovnii lirytsi (V. Sosiura, V. Symonenko, M. Vinhranovskyi) [Constant of Petrarchism in Ukrainian Love Lyrics (V. Sosiura, V. Symonenko, M. Vynhranovsky)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
14. Iakushkina, T. (2008). *Italianskii petrarkizm XV – XVI vekov: Traditciia i kanon [Italian Petrarchism of the XV – XVI Centuries: Tradition and Canon]*. Sankt-Peterburg: SPbGUKI [in Russian].
15. Iakushkina, T. (2008). Problemy izucheniia italianskogo petrarkizma [Problems of Italian Petrarchism Studying]. *Izvestiia Rossiiskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gertcena. Obshchestvennye i gumanitarnye nauki – News of A. Herzen Russian State Pedagogical University. Social and Human Sciences, 11 (75)*, 103–109 [in Russian].
16. Braden, G. (1999). *Petrarchan Love and the Continental Renaissance*. New Haven (Conn.): Yale University Press [in English].
17. Forster, L. (1969). *The Icy Fire, Five Studies in European Petrarchism*. Cambridge: At the University Press, 1969 [in English].
18. Ricklefs, N. (1996). Bildlichkeit. N. Ricklefs (Hrsg.), *Das Fischer Lexikon Literatur* (Bd. 1–3; Bd. 1), (pp. 260–320). Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag GmbH [in German].
19. Waller, G.F. (1986). *English Poetry of the Sixteenth Century*. London; New York [in English].
20. Wilkins, E.H. (1950). A General Survey of Renaissance Petrarchism. *Comparative Literature, 2*, 327–328. Eugene: University of Oregon Press [in English].
21. Wilpert, G. von. (1989). *Sachwörterbuch der Literatur*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag [in German].

Стаття надійшла до редакції 9.10.2017 р.